

Läpinäkyvyys luo hyväksyttävyyttä tai totuutta, kumpaa haluamme?*

Suomi ylpeilee olevansa julkisuuden mallimaa. Täällä Pohjolassa mielellään muistutetaan siitä, kuinka julkisuus on osa pohjoismaista oikeuskulttuuria. Tätä havaintoa ei ole kiistäminen – julkisuusperiaatteen juuret ulottuvat Ruotsissa aina 1700-luvulle asti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että julkisuus toteutuisi ongelmitta. Päinvastoin: Eduskunnan oikeusasiamies on useassa vuosikertomuksessaan todennut, että julkisuuden toteutuminen, erityisesti tietopyyntöihin vastaaminen, tuottaa käytännössä jatkuvia ongelmia. Oikeuskäytäntöäkin on runsaasti. Tavoitteiden ja käytäntöjen välillä on juopa.

* *Ida Koivisto*, OTT, professori, Helsingin yliopisto. Kirjoitus perustuu Ministeri, molempien oikeuksien tohtori K. G. Idmanin palkinnon saajan puheeseen Oikeuskulttuurin päivässä 14.11.2025. Kirjoituksen teemaa on käsitelty laajemmin artikkelissa Miksi läpinäkyvyyden ihanne globalisoituu? (LM 3–4/2021).

Kysymys ei kuitenkaan ole vain tietopyynnöistä ja julkisuuslainsäädännöstä. Vaatimus läpinäkyvyydestä on tunkeutunut kaikkialle. Viime vuosina läpinäkyvyyden sanasto on alkanut korostua myös julkisuusperusoikeudesta erillisenä arvioinnin kriteerinä. Tämä on näkyvissä muun muassa EU:n yleisessä tietosuoja-asetuksessa ja tuoreessa tekoälyasetuksessa, mutta myös täysin kotoperäisessä lainsäädännössä peräänkuulutetaan läpinäkyvyyttä. Tällöin jopa erilaisia läpinäkyvyyssmekanismeja voidaan tarkastella siitä näkökulmasta, edistävätkö, ilmentävätkö tai toteuttavatko ne läpinäkyvyyttä. Tällöin läpinäkyvyydestä tulee korkean abstraktiotason mittapuu.

Mistä tämä ristiriita johtuu? Miksi läpinäkyvyyttä korostetaan ideoiden tasolla mutta käytännössä sen toteutuminen ontuu? Entä miksi siitä on tullut niin keskeinen modernin yhteiskunnan arvo? Jos läpinäkyvyys olisi helppoa ja ongelmatonta, siitä tuskin tarvitsisi puhua niin paljon kuin siitä nykyään puhutaan. Voidaankin ajatella – Tuomas Nevanlinnan sanoin – että suojavarustus on uhkansa stigmatisoima. Läpinäkyvyysspuhe on merkki yhtäältä läpinäkyvyyden symbolisesta merkityksestä ja toisaalta sen mutkikkuudesta. Vaikka syitä julkisuuden toteutumisen ongelmiin on varmasti useita, teoriani läpinäkyvyydestä – jonka esitän teoksessani *The Transparency Paradox – Questioning an Ideal* (Oxford University Press 2022) – antaa yhden vastauksen.

Läpinäkyvyys on visuaalinen metafora, joka lupaa pääsyn totuuteen: katso omin silmin, älä vain usko, mitä sinulle kerrotaan. Edelleen metafora lupaa, että tämä näkeminen auttaa kontrolloimaan vallankäyttöä. Siksi näyttääkin ensi silmäyksellä siltä, että läpinäkyvyys on aina hyvä ja läpinäkyvyyden puute paha. Väitän, ettei asia kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Totuudenjälkeisen ajan, vaihtoehtoisten faktojen, valeutusten ja tekoälyn aikakaudella läpinäkyvyyteen näkyy uskottavan kumman kritiikittömästi, jonkinlaisena realistisen totuuskäsityksen viimeisenä linnakkeena. Ikään kuin läpinäkyvyyden avulla näkisimme todellisuuden välittömästi sellaisena kuin se on. Tämä on tietenkin illuusio.

Läpinäkyvyyden ihannetta ympäröivän myönteisen auran vuoksi on vaikeaa havaita, että läpinäkyvyydellä on myös kielteinen puoli. Se tulee helposti esiin aivan arkikielen tasolla. Emme nimittäin ainoastaan kiitä asioita niiden läpinäkyvyydestä; läpinäkyväksi voi myös moittia. ”Olet niin läpinäkyvä! Näen lävitse!” saatamme sanoa valheelliselta tuntuvan henkilön puheista tai käytöksestä. Arkisten kohtaamisten ohella saatamme ajatella näin vaikkapa poliitikoista, julkisuuden henkilöistä tai instituutioistakin.

Niinpä läpinäkyvyys ei olekaan esteetöntä tiedonkulkua kuvaava ja sellaisena edelleen tuon tiedon tuottajan tai levittäjän hyväksyttävyyttä kuvaava käsite. Sen sijaan se merkitsee läpinäkyväksi moititun ihmisen tai instituution imagon epäuskottavuutta. Kielteisessä merkityksessään läpinäkyvyys siis tarkoittaa epäuskottavaa esitystä, ja sellaista meillä on taipumus halveksua. Jos tavoittelet muuta kuin sanot tai annat ymmärtää, tee se edes taitavasti, tapaamme ajatella. Hallitsemattomasti paljastettu puolestaan häpeää paljastumistaan.

Niinpä arvostamme lopulta vain suunniteltua ja hallittua läpinäkyvyyttä. Huomio saattaa vaikuttaa vähäpätöiseltä, mutta on kaikkea muuta. Se on ratkaisevaa. Se luo läpinäkyvyydestä käsitteen, jonka avulla voimme luoda tietynlaisia ilmiasuja, ulkomuotoja tai esityksiä sen asemesta, että paljastaisimme asiointilat sellaisina kuin ne ilman myötävaikutustamme olisivat. Läpinäkyvyydestä tulee performatiivista, esityksellistä.

Suunniteltu, hallittu läpinäkyvyys ei täten olekaan keino päästä välittömään, omin silmin havaittavaan totuuteen kohteestaan vaan siihen totuuteen, jonka läpinäkyvyyden kontrolloija meidän sallii näkevän. Jos paljastamisen kontrolli sen sijaan pettää ja katseen kohde paljastuu tai osoittautuu läpinäkyväksi, kohtaamme ehkä vähemmän hallitun ja siksi ”todemman” todellisuuden, mutta suurempaa hyväksyntää tai arvostusta siitä tuskin seuraa. Tätä kutsun kirjassani totuus-hyväksyttävyyks-vaihtokaupaksi.

Siispä vallankäytön hyväksyttävyyks ei seuraakaan totuuden paljastumisesta, vaan hyväksyttävyyks ja totuuden paljastuminen ovatkin osin toistensa poissulkevia asioita. Tätä tarkoitan läpinäkyvyyden paradoksilla. Epäilen, että juuri tämä dynamiikka selittää jatkossakin osin sitä, miksi tietopyyntöihin vastaaminen pysyy vaikeana julkisuusmyönteisessäkin oikeuskulttuurissa.

Ida Koivisto